

EL REPORTATGE FOTOGRÀFIC DE FERRAN I PAULÍ DURANT LA SEVA ESTADA A MARSELLA EL 1884. PAULÍ REIVINDICAT

Tió i SAULEDA, Salvador

 <https://orcid.org/0009-0007-5182-7015>

Llicenciat en Ciències Químiques. Historiador de la fotografia. Barcelona (Barcelonès). stio@telefonica.net

Rebut: 8 de gener de 2025

Acceptat: 15 de febrer de 2025

PARAULES CLAU:

- Còlera
- Ferran
- Paulí
- Hospital Pharo
- València

PALABRAS CLAVE:

- Cólera
- Ferran
- Paulí
- Hospital Pharo
- Valencia

KEYWORDS:

- Cholera
- Ferran
- Paulí
- Hospital Pharo of Marseille
- València

RESUM: Mostrem un conjunt de fotografies que J. Ferran i I. Paulí, comissionats per l'Ajuntament de Barcelona per a l'estudi del còlera, van fer durant la seva estada a l'Hospital Pharo de Marsella, el 1884. Adjuntem també unes fotografies fetes a València el 1885. Es reivindica la figura de Paulí, injustament oblidat com a coautor de la vacuna contra el còlera.

EL REPORTAJE FOTOGRÁFICO DE FERRAN I PAULÍ DURANTE SU ESTANCIA EN MARSELLA EN 1884. PAULÍ REIVINDICADO.

RESUMEN: Se muestran un conjunto de fotografías que J. Ferran e I. Paulí, comisionados por el Ayuntamiento de Barcelona para el estudio del cólera, hicieron durante su estancia en el Hospital Pharo de Marsella, en 1884. Adjuntamos también unas fotografías realizadas en Valencia en 1885. Se reivindica la figura de Paulí, injustamente olvidado como coautor de la vacuna contra el cólera.

THE PHOTOGRAPHIC REPORT OF FERRAN AND PAULÍ DURING THEIR STAY IN MARSEILLE IN 1884. PAULÍ VINDICATED. ABSTRACT:

We show a series of photographs by J. Ferran and I. Paulí, during their stay at the Pharo Hospital in Marseille in 1884, when they were commissioned by the Barcelona City Council to study cholera. We also include some photographs taken in Valencia in 1885. The unjustly forgotten figure of Paulí is claimed to have co-authored the cholera vaccine.

CITACIÓ DEL L'ARTICLE: TIÓ i SAULEDA, Salvador. "El reportatge fotogràfic de Ferran i Paulí durant la seva estada a Marsella el 1884. Paulí reivindicat". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2025; 84: 209-226. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2025.84.9>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Salvador Tió i Sauleda, 2025

DOI:10.1344/gimbernat2025.84.9

El 22 juliol de 1884, l'Ajuntament de Barcelona, a instàncies del Dr. Bartomeu Robert, va aconsellar el nomenament d'una comissió per a l'estudi del còlera al sud de França. Veient que les autoritats sanitàries espanyoles no prenen cap decisió, va proposar anar a Marsella i Toló, on l'epidèmia estava fent estralls, per tal de prevenir-ne una possible extensió. Robert exposava la necessitat que en aquesta delegació científica hi hagués una part mèdica i una altra de naturalista. Aquesta última hauria de ser coberta per un doctor en ciències (secció de naturals), o bé per un doctor en medicina i cirurgia que hagués cultivat les ciències naturals. D'acord amb la documentació conservada, *“será condición preferente la de justificar que conoce perfectamente la técnica de los trabajos micrográficos”*. La convocatòria on s'exposaven els requisits per aspirar a aquestes places aparegué al butlletí municipal del 6 d'agost i al provincial el 10 d'agost. Uns dies més tard, el 26 d'agost de 1884, l'Ajuntament de Barcelona va comunicar els nomenaments; els metges escollits foren Joan Montserrat i Archs, president de la comissió; Enric Corominas i Moreu i, com a naturalista, Jaume Ferran i Clua. Els mèrits que havia exposat Ferran per a aquesta plaça, a part de tenir el títol de metge, foren *“llevar una práctica de tres años que ha consagrado en absoluto a los Trabajos microbiológicos, habiendo sido el único introductor en España de los microbios vacunas para combatir las enfermedades epizooticas de los ganados, vacunas que prepara en su laboratorio con sujeción a los mismos principios de Mr. Pasteur”*.¹

Pocs dies després, la comissió va rebre l'ordre de marxa. El 31 d'agost, Ferran, que anava acompanyat per Innocent Paulí, sense nomenament oficial, partia cap a Marsella. Hem de tenir present que Ferran i Paulí ja feia uns quants anys que compartien no només lloc de treball i recerques, sinó que publicaven junts moltes de les seves experiències. Segurament no és cert el que s'afirma, és a dir, que Ferran li va pagar el viatge. El més probable és que es pagués amb el “negoci” comú.² Giné i Partagàs no ho menciona, sinó que explica:

“...el Dr. Paulí ³ ha hecho también su maleta; se ha provisto del microscopio, del espectroscopio, del polarímetro y de la caja de reactivos, y la Facultad de Tortosa se encamina en busca de criaderos humanos de coma bacillus: los hospitales de coléricos del litoral de Francia”.⁴

Arribats a Marsella el primer de setembre, s'allotjaren a l'hotel Castilla, on van instal·lar un petit laboratori a la seva habitació.⁵ Durant l'estada en aquesta ciutat, Ferran i Paulí van fer una forta amistat amb els microbiòlegs comissionats pel govern

de França, William Nicatti i Maximilien Rietsch, que estaven emplaçats a l'Hospital Pharo. D'ells aprenegueren a identificar el vibrió colèric i a cultivar-lo. Donem la paraula, una altra vegada, a Giné, que diu:

“Ferran y Paulí no desperdician el tiempo; aquél cultiva el microbio en caldos y gelatinas, analiza al microscopio el aire de las salas del Hospital Pharo, y toma cuenta y razón de las cualidades físicas y composición química de las aguas de Marsella. En tanto Paulí se ocupa del estudio espectroscópico de la sangre de los coléricos; examina con el polarímetro las deyecciones e inventa nuevos medios de cultivo”.⁶

Com es pot comprovar era un treball d'equip, segons explica Giné. A mitjan setembre, Ferran i Paulí donaren per acabada l'estada a Marsella i retornaren a Tortosa, on continuaren els estudis sobre el còlera. Durant aquestes investigacions es cartejaven sovint amb Nicatti i Rietsch, de manera que s'explicaven mútuament els avenços que estaven fent. En una d'aquestes cartes, datada el 3 de novembre de 1884, Ferran els demanava d'intercanviar cultius colèrics per tal de fer un estudi comparatiu.⁷ Dos dies després, Rietsch va enviar una carta a Paulí on,⁸ a part de donar-li les gràcies per les fotografies que havien rebut ells, com també el personal i les monges de l'Hospital Pharo, li comentava que enviarien vibrió colèric en un paquet, com *“échantillons sans valeur”*; així passaria fàcilment per les duanes, i sense remitent, per no ser descoberts, ja que *“si l'on savait ce qu'il y a dedans notre gouvernement pourrait nous inquiéter pour imprudence, pour avoir risqué de propager le cholera”*. Acabava la carta demanant-li a Paulí les fórmules dels seus brous de cultiu, perquè *“votre bouillon et gélatine sont si belles que je vous prie de m'en envoyer les formules (avec le modus facendi exact)”*. Els considerava d'una excel·lent qualitat, millors que els seus.

Fruit d'aquestes investigacions, el 9 de desembre de 1884 Ferran i Paulí donaven a conèixer al batlle de Barcelona i al govern de l'estat el descobriment de la vacuna contra el còlera. Uns dies més tard, el 13 de desembre, ho comunicaven també als seus amics Nicatti i Rietsch.

Durant el temps en que varen viure a Marsella, Ferran i Paulí van fer un reportatge fotogràfic. Són unes imatges, la majoria, completament desconegudes i mai editades; alguna d'elles d'un gran valor testimonial, i de les quals soc depositari.

L'OBLIT D'INNOCENT PAULÍ COM A COAUTOR DE LA VACUNA CONTRA EL CÒLERA⁹

Abans de comentar aquestes fotografies, m'agradaria reivindicar el paper destacat que va tenir Paulí com a coautor de la vacuna contra el còlera, així com durant la seva aplicació a l'epidèmia de València el 1885, injustament oblidat. A partir de la seva mort, el 9 de desembre de 1921, quasi tothom va començar a considerar Ferran com l'únic artífex d'aquest descobriment, encara que els papers ho desmenteixen.

Innocent Paulí com a bon deixeble de Joaquim Landerer i Climent, el qual era molt crític envers l'estat de la ciència al nostre país, donava molta importància al coneixement autodidacte, deixant de banda les titulacions universitàries. Aquest va ser segurament el motiu de no haver acabat la carrera de Ciències (li'n faltaven algunes assignatures) ni la d'enginyers. Segons la nostra opinió, aquest fet ja li va comportar no ésser reconegut, des del primer moment, com a coautor de ple dret de la vacuna contra el còlera per l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona, el 16 de març de 1885.

Durant el temps que Ferran i Paulí van estar junts (1878-1890), fins que es distanciaren, van dur a terme moltes investigacions d'un gran valor científic; la vacuna contra el còlera va ser la millor de totes. Va ser un treball de tots dos, no només de Ferran, com també la seva aplicació durant l'epidèmia de còlera a València, el 1885. Si llegim les notícies dels diaris coetànies a aquesta campanya de vacunació, es pot comprovar que els grans protagonistes foren "*el Dr. Ferran i el Dr. Paulí*" (quasi sempre va ser tractat de metge). Hi ha una fotografia molt simbòlica, anomenada "*Apostolado de la Vacuna Anticolérica en 1885*", on apareixen fotografiats tots els metges que hi participaren. A la imatge, hi queda escenificat el paper de cada un d'ells: Ferran i Paulí, els descobridors d'aquest vaccí, apareixen al centre i asseguts, mentre la resta al darrere i drets, formant un petit cercle amb Gimeno, al mig d'ambdós, com a responsable d'haver-los portat a València (Figura 1). També en les caricatures que sortien als diaris els posaven sempre en un lloc destacat o l'un al costat de l'altre (Figura 2).

La gran importància que tenia Paulí per a Ferran queda reflectida en una còpia o esborrany de carta dirigida per aquest al doctor Letamendi, en la qual li demanava que fes els possibles davant el govern de l'estat perquè creés un laboratori microbiològic a semblança dels de Pasteur a París i Koch a Berlín. Segons la missiva:

Figura 1. Apostolado de la Vacuna Anticolérica 1885. Drets d'esquerra a dreta: Dr. Lluís Comenge, Dr. Tolosa Latour, Dr. Amalio Gimeno, Dr. Pulido, Dr. Moreno Zancudo i Dr. Ramon Serret. Asseguts: Dr. Innocent Paulí i Dr. Jaume Ferran (Font: MHMC).

“... No aspiro por el momento más que [a] una pensión provisional para mí y el indispensable Paulí, que nos permitiera seguir sin zozobra el dificultoso camino emprendido [...] me urge la protección material y moral del Gobierno. Pero esta protección no la necesito solamente para mí. V. sabe lo que es Paulí y la colaboración entusiasta, decidida e inteligente que en él he tenido; ha de ser también para Paulí lo que

Figura 2. Gravat dels dos protagonistes de la campanya de vacunació a València.
La Ilustración Artística, 15 de juny de 1885, p. 192 (Font: BNE).

*para mí pido [...] Paulí, Gimeno y yo somos una trinidad necesaria y bien pudiera decirse que, si en ella yo soy la idea, Paulí es el brazo y Gimeno la palabra”.*¹⁰

En canvi, si es llegeix la biografia de Ferran,¹¹ publicada el 1917 i, pel que sembla, finançada pel mateix Ferran,¹² i quan Paulí ja estava al manicomi, fa l'efecte que el descobriment de la vacuna i la seva aplicació a València va ser només cosa seva.¹³ Tota la literatura posterior segueix, més o menys, el mateix camí.

Val la pena destacar el que va escriure al diari *La Publicitat*¹⁴ Pere Domingo Sanjuán amb motiu del cinquantè aniversari de la descoberta de la vacuna contra el còlera:

“Jaume Ferran i Innocent Paulí, descobridors de la vacuna contra el còlera. D'aquest senyor Paulí, que, segons les nostres notícies, va ésser una persona d'intel·ligència i condicions de treball poc comunes, i amb qui Ferran va partir-se la part econòmica del premi Breant,¹⁵ atorgat per l'Acadèmia de Ciències de Paris, no es té costum de parlar-ne massa, creiem nosaltres que amb notòria injustícia. Paulí

no era metge,¹⁶ i aquí hi ha la més gran explicació. Paulí va morir malauradament jove. Aquestes dues circumstàncies no poden desvaloritzar l'interès del seu treball en aquest aspecte concret, ja que a la revolució que havien operat dins la ciència les descobertes de Pasteur, les idees clàssiques de la medicina contemporània hi feien més nosa que servei. D'altra banda, els treballs posteriors de Ferran justifiquen a bastament que es doni el degut valor als que col·laboraren amb ell en aquesta època, que va ésser científicament la millor de la seva vida”.

“ [...] El descobriment de Ferran i Paulí, vist a la llum dels moderns coneixements bacteriològics, pot semblar imperfecte en alguns detalls, però manté amb tot valor el seu fonament científic”.

“No és sense emoció que hom recorda en aquests moments que fa cinquanta anys que uns catalans, amb fina perspectiva de la realitat i gran coratge, donaven el primer pas per un camí que després s'ha demostrat tan ple de realitats. Retem avui el degut homenatge a la memòria de Ferran, gens oblidat pels seus compatriotes i menys encara per la ciència universal, que en definitiva ha reconegut el seu descobriment. Però, per damunt de tot, ara que l'esperit serà pot judicar amb la perspectiva del temps la valor de tota l'obra llarga d'En Ferran, fem justícia al seu col·laborador Paulí, que va participar en la millor de totes”.

MARSELLA 1884. EL REPORTATGE FOTOGRÀFIC

Jaume Ferran i Innocent Paulí van ser, al llarg de les respectives vides, uns grans aficionats a la fotografia. Foren autors d'un dels llibres més importants que sobre tècnica fotogràfica s'hagi editat mai a l'estat espanyol: *La Instantaneidad en Fotografía*.¹⁷ Ferran va disposar sempre d'un ampli laboratori fotogràfic i de diverses càmeres al seu institut a la Sagrera, on fotografiava la gent que el visitava. Entre les imatges que es conserven hi ha retrats dels doctors Duhorcou, Roux i Claramunt, com també d'Àngel Guimerà i altres figures. Va ser un dels impulsors de la Sociedad Fotográfica Española, el 1891, i les seves fotografies es publicaven en revistes fotogràfiques del moment. També va escriure alguns articles tècnics sobre la fotografia en colors.

Paulí, des de ben jove, ja escrivia articles tècnics de fotografia per a les revistes de la patronal catalana, *Fomento de la Producción Española*. Va exercir de fotògraf en companyia del seu fillastre Lluís Bartrina i Fabrè. El 1894 va dirigir una indústria de fabricació de plaques fotogràfiques anomenada La Electra. Va promoure, juntament amb l'astrònom Josep Comas i Solà, el Foment Fotogràfic de Catalunya, del qual era president. Formà part, com a jurat, de molts concursos fotogràfics i feu cursos i conferències de fotografia al Círculo Democrático Republicano.

Les fotografies que mostrem van ser donades, a qui escriu aquestes ratlles, pel besnet del doctor Ferran, Josep Vila-Ferran Piza. Formaven part de tot un material fotogràfic que es trobava en un cobert a dos vents fora del laboratori MicroBios, que en aquells moments, dirigia la seva filla. Una bona part de les plaques estaven trencades i a d'altres els havia tocat la pluja i s'havien enganxat entre elles. Dins d'aquesta calamitat, vam fer un inventari del que quedava amb unes condicions una mica dignes. La sorpresa va ser localitzar, entre d'altres, aquestes fotografies fetes durant la campanya contra el còlera a Marsella, el 1884. Són plaques de vidre de format 9x12, excepte les dues en què es veu tot el personal de l'Hospital Pharo, que són de 13x18.

També mostrem dues fotografies (la 15 i la 16)¹⁸ en què apareixen Ferran, Paulí, Gimeno i altres metges valencians, amb les, segurament, dones dels darrers. Aquestes imatges podrien haver-se realitzat dins d'una habitació de la casa del doctor Candela, que és on van muntar el laboratori quan s'hi instal·laren, en arribar a València el 1885. Són plaques de vidre de 13x18.

La sèrie de fotografies compreses entre els números 3 i 12 (ambdues incloses) serien les que podríem dir-ne de record de la seva estada a Marsella. La 13 i la 14 mostren tot el personal mèdic (o quasi tot) de l'Hospital Pharo. Són algunes de les imatges que Rietsch li agraeix a Paulí de part del personal de l'hospital, segons hem comentat abans.

Si mirem el detall de la fotografia 14, podem distingir-hi, d'esquerra a dreta i seguint les busques del rellotge: 1. William Nicatti; 2. Maximilien Rietsch; 3. Jaume Ferran; 4. Innocent Paulí; 5. Enric Corominas (possiblement) i; 6. Joan Montserrat.

A la fotografia número 15 podem identificar-hi, d'esquerra a dreta: assegut, Pablo Colvé, Innocent Paulí, potser Constantino Gómez Reig, un personatge

desconegut, Ferran, Amalio Gimeno, segurament Manuel Candela, Lluís Comenge i Pascual Garín.

A la fotografia 16, d'esquerra a dreta, hi són reconeixibles Pablo Colvé (dempeus) i, asseguts, potser Constantino Gómez Reig, Manuel Candela, una persona desconeguda, Pascual Garín i Amalio Gimeno. És a dir, només els metges valencians i, segurament, les seves dones.

REPORTGE FOTOGRÀFIC DE L'ESTADA DE FERRAN I PAULÍ A MARSELLA¹⁹

Tinc l'esperança que la publicació d'aquestes fotografies i les evidències que les acompanyen ajudi a fer que, finalment, es reconegui la importància que va tenir Innocent Paulí en totes les recerques que va realitzar amb Jaume Ferran, sobretot la vacuna contra el còlera. Seria molt interessant que es fes una biografia de Ferran que tingués en consideració tots els documents que es troben a l'Arxiu Ferran del Museu d'Història de la Medicina de Catalunya.

Figura 3. Habitació de Ferran i Paulí a l'Hotel Castilla de Marsella (Font: Arxiu Salvador Tió).

Figura 4. *L'Hospital Pharo durant l'estada a Marsella el 1884 (Font: Arxiu SalvadorTió).*

Figura 5. *William Nicatti i Maximilien Rietsch al Hospital Pharo (Font: Arxiu SalvadorTió).*

Figura 6. Rietsch, Nicatti i Ferran (Font: Arxiu SalvadorTió).

Figura 7. Jaume Ferran, una persona desconeguda i Innocent Paulí en algun lloc de, Marsella?
(Font: Arxiu SalvadorTió).

Figura 8. Paulí en primer terme i al fons Nôtre Dame de la Garde (Font: Arxiu SalvadorTió).

Figura 9. Palais de Longchamp, Marsella (Font: Arxiu SalvadorTió).

Figura 10. Fort de Saint Jean amb la catedral al fons (Font: Arxiu SalvadorTió).

Figura 11. Fort de Saint Jean (Font: Arxiu SalvadorTió).

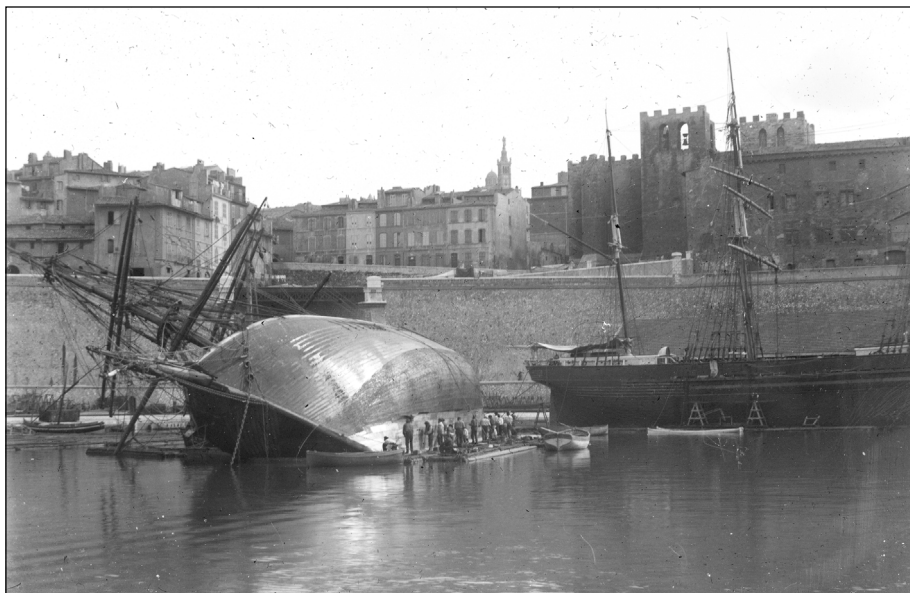

Figura 12. L'Abadia de Saint Victor i a sota el Bassin de Carénage (Font: Arxiu SalvadorTió).

Figura 13. La Comissió de Barcelona amb Nicatti i Rietsch i el personal de l'Hospital Pharo fotografiats a les escales del edifici (Font: Arxiu SalvadorTió).

Figura 14. Els metges Nicatti, Rietsch, Ferran, Paulí, Corominas i Montserrat.

Figura 15. València 1885. Els metges catalans Ferran, Paulí i Comenge amb altres de valencians (Font: Arxiu SalvadorTió).

Figura 16. València 1885. Els metges valencians amb les seves dones (Font: Arxiu SalvadorTió).

NOTES

1. ARXIU MUNICIPAL CONTEMPORANI DE BARCELONA. Comissió de Governació, D-99bis. *Expediente del nombramiento de una comisión especial para el estudio del cólera en Tolon y Marsella.*
2. PULIDO FERNÁNDEZ, A. *Vae Inventoribus Magnis. La odisea de un descubrimiento médico grandioso.* Barcelona: Imprenta La Renaixensa. 1921. p. 224. És el primer que menciona que Ferran li va pagar el viatge, que nosaltres coneguem. Quan es va publicar el llibre Paulí ja feia uns cinc anys que estava al manicomi i no es podia defensar.
3. Que Giné l'anomeni doctor sense tenir cap títol universitari demostra, segons la nostra opinió, que el tenia en molta consideració.
4. GINÉ Y PARTAGÁS, J. "El médico Jaime Ferrán y Clúa". A: *Gaceta Médica Catalana*, vol. VIII, núm. 7, 15 d'abril de 1885, 197-205.
5. MUSEU D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA. Arxiu Ferran. Carta de Ferran a la seva dona. Signatura C1D29.
6. GINÉ Y PARTAGÁS, J. "El médico Jaime Ferrán y Clúa"... *op. cit.*
7. MUSEU D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA. Arxiu Ferran. Signatura C1D55.

8. *Ibidem*. Carta de Rietsch a Paulí, Marsella, 5 de novembre de 1884.
9. Per a saber-ne més sobre les relacions entre Jaume Ferran i Innocent Paulí, vegeu: TIÓ i SAULEDA, S. "Ferran i Paulí: La Instantaneidad en Fotografía". A: *Quaderns d'Història de l'Enginyeria*. [Barcelona], 2007; vol. 8: 51-340. <https://upcommons.upc.edu/handle/2099/4273> [Consulta: 12 gener 2025], i TIÓ i SAULEDA, S. *Innocent Paulí i Galcerán. Una figura polifacètica*. Manresa: Arxiu Històric de les Ciències de la Salut (Col·lecció PAHCS; 17), 2012. 180 p.
10. MUSEU D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA. Arxiu Ferran. Carta (esborrany o còpia sense data) de J. Ferran a J. Letamendi probablement d'abril de 1885.
11. BERTRÁN, Marcos-Jesús. *Ferrán, la vida de un sabio útil*. Barcelona: Imprenta D. Ribó, 1917. 180 p.
12. MUSEU D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA. Arxiu Ferran. Es conserven notes de pagaments a Marc Jesús Bertran per aquesta biografia entre els documents que hi ha en aquest arxiu.
13. Hem de tenir present que des de 1890 estaven distanciats. Paulí va declarar la seva disconformitat amb Ferran sobre l'aplicació de la vacuna contra la diftèria entre humans pel fet de no estar prou experimentada.
14. *La Publicitat*, 31 març 1935, p. 3.
15. És l'única font que ho anomena, que nosaltres coneguem. Seria bo saber-ne més.
16. Paulí va començar estudiar medicina el 1896 i va acabar la carrera el 1900.
17. FERRAN, J.; PAULÍ, I. *La Instantaneidad en Fotografía*. Tortosa: Establecimiento Tipográfico de Pedro Llanes, 1879. 64 p.
18. Hem d'agrair a José Luis Fresquet, metge i historiador de la Universitat de València, que ens ha ajudat a reconèixer bona part dels metges valencians en aquestes fotografies.
19. Les fotografies de la número 3 a la número 16 s'han obtingut d'unes plaques de vidre realitzades en el seu moment pel tàndem Ferran-Paulí, i en aquests moments formen part del meu arxiu personal. Menys les imatges números 4 i 6, que es van publicar en el llibre abans esmentat, *Vae Inventoribus Magnis*, i la número 14, que va veure la llum per primera vegada en el llibre, TIÓ i SAULEDA, S. "Jaume Ferran a Tortosa. A: BRUGUERA, M; CAMPINS, m. (Editors). *Jaume Ferran i Clua (1851-1929) en Homenatge*. 1a. edició. Col·legi de Metges de Barceloia, 2002, p. 46, totes les altres és la primera vegada que es publiquen.

